

Віталій Галишевський
(Острозь)

ПОСТАТЬ М. БРАЙЧЕВСЬКОГО В УКРАЇНСЬКІЙ ЗАРУБІЖНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті проаналізовано створені в науковому середовищі української діаспори історіографічні джерела про життя, наукову та громадсько-політичну діяльність М.Ю. Брайчевського. Висвітлено бачення українськими діаспорними вченими творчості Михайла Юліановича. Вказано на основні дискусійні питання у відносинах М. Брайчевський – українська зарубіжна історична наука, охарактеризовано основні етапи їх співпраці.

Ключові слова: М. Брайчевський, українська діаспора, історіографія, рецензія, Українське Історичне Товариство, журнал “Український Історик”, Українська Вільна Академія Наук.

Віталій Галишевський. Личность М. Брайчевского в украинской зарубежной историографии.

В статье проанализировано историографические источники созданные в научной среде украинской диаспоры о жизни, научной и общественно-политической деятельности М.Ю. Брайчевского. Выяснено видение украинскими диаспорными учеными творчества Михаила Юлиановича. Указано на основные дискуссионные вопросы в отношениях М. Брайчевский – украинская зарубежная историческая наука, охарактеризовано основные этапы их сотрудничества.

Ключевые слова: М. Брайчевский, украинская диаспора, историография, рецензия, Украинское Историческое Общество, журнал “Украинский Историк”, Украинская Свободная Академия Наук.

Vitalii Halishevskiy. The figure of M. Braichevskiy in Ukrainian foreign historiography.

The article analyzes the historiographic sources created in scientific ambience Ukrainian diaspora about life and socio-political activities of M. U. Braychevski. Discovered vision Ukrainian diaspora scholars of Mikhail Yulianovich. Shown on the main issues in relations discussion M. Braychevsky – Ukrainian foreign history, characterized main stages of their cooperation.

Key words: M. Braychevsky, Ukrainian diaspora, historiography, review, Ukrainian Historical Society, Ukrainian historian, Ukrainian Free Academy of Sciences.

З проголошенням незалежності України спостерігається тенденція до інтенсивних досліджень творчих біографій вчених, ім'я яких було табуйоване для вивчення у період існування Радянського Союзу, головним завданням якого було піддати забуттю людей, що якимось чином не вписувалися в поняття “радянська людина”. Цих людей мало чекати забуття, що досягалося методами, які виникли задовго до створення СРСР. Варто згадати лише приклади Хатшепсут і Аменхотепа IV (Ехнатона), імена яких знищувалися повсюдно, щоб піддати їх суспільному забуттю. Такими ж методами діяли і Радянському Союзі. Одним з тих, проти кого застосували репресивну машину був Михайло Брайчевський. Михайло Юліанович одна із знакових постатей в українській історичній науці. Викривши брехливість радянської тези про нібито споконвічне прагнення українського народу до статусу колонії в Російській імперії, а також показавши, що партійна пропаганда свідомо і цілеспрямовано фальсифікує історію взаємин України з Росією, він, за висловом Я. Ісаєвича, “врятував честь української академічної науки” [10, с. 192-193].

Сьогодні українська історична наука якоюсь мірою повертає свій борг одному з яскравих її представників. На честь М. Брайчевського вийшло ще за його життя і вже після його смерті кілька збірників спогадів і наукових праць, розпочато багатотомну публікацію головних наукових студій дослідника, проведено цілу низку ювілейних заходів, якими незалежна Українська держава бодай частково віддає данину вдячності одному із своїх справжніх творців, однак це нагадує, за словами дружини Михайла Юліановича Ірини Мельник “шоу на пошану” [12, с. 58]. Зовсім інше ставлення ніж на Україні бачимо в середовищі української діаспори: “В анналах

української науки професор Михайло Юліанович Брайчевський займає винятково важливе місце, як провідний археолог, історик, історіософ та видатний будівничий української національної культури” [7, с. 7]. “Без перебільшення можна ствердити, що в часи советського режиму і партійної комуністичної диктатури М. Брайчевський став символом боротьби за національні та людські права в Україні. Він є прикладом для наших молодих істориків. На Заході ми пильно сліdkували за його діяльністю і раділи, що істориками, незважаючи на партійні комуністичні переслідування, зберіг гідність українського вченого. Як археолог і історик Михайло Юліанович вніс значний вклад в українську історіографію і археологію. Безперечно концепції М. Брайчевського про етногенез українського народу заслуговують на глибоке вивчення” [6, с. 120].

Перші контакти з українською діаспорою безпосередньо на “особистому рівні” були налагоджені в 1990 р., коли він зустрівся з Любомиром Винаром на Конгресі українців у Києві. Проте прізвище Брайчевського неодноразово згадувалося на сторінках “Українського Історика”, а отже було добре відоме українським діаспорним науковцям. Перша рецензія на працю М. Брайчевського “Коли і як виник Київ” вийшла друком у 1963 р. [1]. Приблизно з цього часу наукова і громадська діяльність Михайла Юліановича знаходиться в об’єктиві української діаспори. Монографію “Походження Русі” на Заході було названо “новим і дуже важливим кроком вперед на шляху до з’ясування проблеми походження Русі”, а високий дослідницький рівень, об’єктивність та незаангажованість автора у вирішенні наукових проблем ставилися за приклад російським вченим, “які... залюбки протягують в ужиток антинаукові, імперіалістичні та русифікаторські тенденції” [2, с. 151]. Ще більш знаним серед заокеанських українських наукових кіл М.Ю. Брайчевський став після публікацій його твору “Приєднання чи возз’єднання” в Торонто у 1972 р. “На Заході, в діаспорі давно знали про антирежимну діяльність Михайла Брайчевського і його наукову творчість. Коротка, але винятково важлива, праця “Приєднання чи возз’єднання” була популярна в Америці і Канаді та свідчила про мужність історика і його боротьбу з партійною фальсифікацією та русифікацією історії України” [6, с. 106]. На різних наукових форумах діаспорники стали на захист переслідуваного історика, як і всіх дисидентів.

Праці М. Брайчевського отримували високі оцінки збоку діаспорних вчених. Згідно з дослідженнями А. Атаманенко, в діаспорі “беззастережно позитивно, навіть якщо стосовно деяких положень висловлювалися критичні зауваження, оцінювалася наукова праця О. Апанович, М. Брайчевського, Г. Логвина, М. Марченка, Ф. Шевченка та ін. Зрідка поза Україною друкуючи праці материкових вчених, для забезпечення останніх прізвища заміняли псевдонімами” [4, с. 244]. Слід сказати, що це, однак, не вберегло Михайла Юліановича від переслідувань збоку радянської влади.

Звичайно деякі праці отримували і негативні відгуки, в основному за нестандартні думки, а також певну симпатію до соціалізму, яка безперечно не була продиктована згори. Прикметним для М. Брайчевського було позбавлене властивої більшості історикам спекулятивності ставлення до спадщини марксизму-ленінізму. “Основний постулат марксистсько-ленінської історіософії – матеріалістичне розуміння історії – вчений визнавав не лише в радянські часи, але і в часи незалежності, коли більшість вчорашніх адептів радянського історичного світогляду кардинально змінили – щиро чи не зовсім – свої погляди” [13, с. 95]. Більше того, вже в часи незалежності Михайло Брайчевський стверджує: “не варто повністю відмовлятися від ідей К. Маркса і Ф. Енгельса, не все в їх теорії було хибним” [9, арк. 2]. Відомо також, що вчений вважав К. Маркса великим вченим, “який до “марксизму” в його радянській інтерпретації не має ніякого відношення” [12, с. 60].

Також діаспорні дослідники критично ставилися до деяких новаторських ідей Михайла Юліановича. Однією з центрових ідей М. Брайчевського була ідея культурного впливу слов’ян на кочівників, що стояли на значно нижчому щаблі розвитку. Це підтверджує наступний уривок з твору Михайла Брайчевського “Хозарський каганат”: “провідною етнічно-демографічною основою [Хозарського] каганату були східнослов’янські племена. Під певним кутом зору вони можуть вважатися тією силою, що культурно запліднила Хозарію і визначила її суспільно-історичний поступ. Але якщо реальна роль аланів, а особливо болгар, була в нашій історіографії непристойно перебільшена, то роль слов’ян всіляко недооцінювалася, затушовувалася, або й взагалі заперечувалася.

Насправді порівняно з аланами, не кажучи вже про кочівників-болгар, слов’яни стояли на вищому рівні економічного, соціального та культурного розвитку. Їхня культура – і матеріаль-

на, і духовна – відображала дуже давні й, головне, органічні традиції. Вона не була наслідком імпульсивного (а отже, і поверхового) запозичення чи засвоєння сусідів, а сформувалася як вияв глибинних процесів суспільного розвитку, передовсім – господарського.

Вищий рівень мали тільки греки – населення колишніх античних центрів та ще, хіба що, кримські готи, які логічно увійшли до тієї ж постантичної цивілізації" [5, с. 59]. Діаспорні ж науковці, в галузі номадистики перебуваючи під впливом творчості українського вченого О. Прицака стояли ближче до позицій, що суперечили переконанням М. Брайчевського. Зокрема в пасив йому ставили недооцінку впливу гуннів і Хозарського каганату на слов'янські племена, а також переоцінку ролі аварів в долі слов'ян [2, с. 150]. Хоча останнє викликає деякі зауваження, оскільки у дослідженні Михайла Юліановича "Хозарський каганат" зустрічаємо наступне: "Антське політичне об'єднання розпалось під ударами аварського нашестя і припинило своє існування. Але... закономірність історичного процесу не може бути зламаний дією зовнішніх факторів, залежних від волі окремих осіб, нехай би і наймогутніших. Залишився рівень історичного розвитку східнослов'янських племен – їхній економічний потенціал, залишилася соціальна структура, суспільна стратифікація, зрештою, і потреба політичної організації. Тому на місці примітивного державного утворення, знищеного аварською навалою, почало формуватися інше, міцніше і монолітніше, що відбивало більш високий рівень соціального поступу, – Русь. Територіальним ядром новостворюваної Русі була Середня Наддніпрянщина" [5, с. 138-139].

Так, стосовно праці "Утвердження християнства на Русі" М. Брайчевського діаспорний вчений М. Антонович вказує на те, що вона була "ще одним болючим компромісом між формальними вимогами застою і науковою творчістю автора" [3, с. 149]. До формальних – М. Антонович зараховує цитати "класиків марксизму", які до теми мало, а то й зовсім не відносились, а також "ствердження різних комуністичних "вірую" та досягнень (феодалізм)" [3, с. 149]. Відзначаючи багату джерельну та літературну базу дослідження М. Антонович наголошує на тому, що з нього "було скрупульозно усунуто не лише тrefну еміграційну літературу, а й офіційно засудженого М. Грушевського" [3, с. 149].

Оцінюючи перший випуск важливого видання "Історіографічні дослідження в Українській РСР", М. Антонович відзначив, що більшу частину складають статті, які "тематично та методологічно відповідають встановленому пропагандистському стандарту, але назвав низку інших публікацій, що від стандарту відхилилися: Я. Дзири, Л. Коваленка, І. Гапустенка, М. Брайчевського" [4, с. 250].

Ось яка характеристика історичних поглядів М. Брайчевського популярна в діаспорі: "В основному він уживав змодифіковану концепцію про антів, як предків українського народу. У своїх дослідженнях Брайчевський підкреслював тяглість українського історичного процесу від ранньої доби історії України до ХХ ст. включно. Істотно про висвітлення безперервності українського історичного процесу цікаво згадати, що Брайчевський Київсько-Галицьку державу називав "Українське королівство", створене Данилом Галицьким. Його історичні й історіографічні концепції були оригінальними і заслуговують на обширне висвітлення" [6, с. 107].

"У четвертому числі за 1989 р. з'явилася перша публікація вченого з України. Це була доповідь М. Брайчевського якого дуже добре знали і шанували в діаспорі: "Думки про розвиток української державності", виголошена під час Установчого з'їзду Народного руху за перебудову" [4, с. 427]. Це ще один факт визнання заслуг Михайла Юліановича науковими колами української діаспори.

У 1990 р. відбулася зустріч Любомира Винара і Михайла Брайчевського на 3 конгресі Українців в Києві. Як згадував сам Винар, це заклало підвалини спочатку тісної співпраці, а згодом і міцної дружби між вченими. Також вчених об'єднували спільні наукові зацікавлення. "Ми часто говорили про історичну схему Грушевського і етногенез українського народу, зокрема про роль антів в українській історії. Також ми мали спільне зацікавлення в історії української азбуки і обмінювалися нашими дослідженнями на цю тему. Він цікавився діяльністю і творчістю Ярослава Пастернака і був вдоволений, що члени УІТ були археологами. Розмови з Брайчевським на усі ці теми були для мене цікавими і цінними" [6, с. 109-110].

Починаючи від 1990 р. він близько співпрацював з УІТ і "Українським істориком". М. Брайчевський цінував свою співпрацю з українськими діаспорними науковими установами, де знайшов повне визнання за його вклад в українську історичну науку та археологію. В українській науковій діаспорі він знайшов більше розуміння і визнання ніж в НАН України, де він ніколи не

одержав звання академіка. “Втім він не надто прагнув потрапити до того істеблішменту, який сьогодні тусується навколо “золотих фортуна” та інших шоу-номінацій” [11, с. 28]. Натомість за свій вклад в українську науку став академіком Української Вільної Академії Наук у США.

З 1990 р. Винар відвідував Київ і Львів майже щорічно і завжди зустрічався з Михайлом Брайчевським. У 1991 р. Михайло Юліанович став головою ініціативної групи Українського історичного товариства у Києві, а вже 20 серпня 1992 р. очолив Київський осередок УІТ ім. М. Грушевського [6, с. 109]. “Він був відповідальним головою Київського осередку УІТ, який під його головуванням успішно розвивався. Персонал шанував Михайла Юліановича, “він мав особливий дар об’єднувати дослідників, які репрезентували різні генерації істориків” [6, с. 112].

У 1993 р. Михайло Юліанович організував першу наукову конференцію в УІТ у Києві на тему “Міфологія в українській історіографії (XIX–XX ст.)”. З інших конференцій згадаємо “Українознавство в розбудові держави (Київський університет 14-16 жовтня 1993 р.)”. Також М. Брайчевський став заступником голови “Міжнародного академічного комітету для вшанування 130-ліття Михайла Грушевського” [6, с. 109].

Михайло Брайчевський був активним членом УІТ в Україні і близьким співробітником журналу “Український Історик”. Невдовзі його було обрано членом Редакційної колегії, а з 1995 р. він став співредактором УІ, зокрема рецензував статті з Ранняї історії України. У травні 1993 р. Любомир Винар написав рекомендацію, до якої долучився президент УВАН Марко Антонович, і Михайла Брайчевського одноголосно вибрали академіком УВАН [6, с. 111].

“У 1999 р. з нагоди 75-ліття проф. М. Брайчевського заходами УВАН і УІТ появився на світ збірник його праць... це було перше видання археологічних та історичних монографічних досліджень вченого. Також в збірці було видрукувано за текстом авторського машинопису працю “Приєднання чи возз’єднання” [6, с. 112].

Отже, творчість Михайла Брайчевського викликала значний інтерес серед української діаспори. Сумніви в правильності вибраного Радянським Союзом шляху державного розвитку, переконаність у недієздатності радянської моделі держави, впевненість у антинауковості тогочасної “партійної” концепції історії України, яскраві незалежницькі погляди – ці основні постулати творчості М.Ю. Брайчевського знаходили співчуття та підтримку збоку діаспори.

Джерела та література:

1. Антонович М. [рец. на книгу] М.Ю. Брайчевський. Коли і як виник Київ. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963 – 163 с. / М. Антонович // Український історик. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1964. – Т. I. – С. 48–49.
2. Антонович М. [рец. на книгу] М.Ю. Брайчевський. Походження Русі. – К.: Вид-во АН УРСР, 1968 – 224 с. / М. Антонович // Український історик. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1969. – Т. VI. – С. 150–152.
3. Антонович М. [рец. на книгу] М.Ю. Брайчевський. Утвердження християнства на Русі. – К.: Наукова думка, 1988. – 262 с. / М. Антонович // Український історик. – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1989. – С. 148–150.
4. Атаманенко А. Українське історичне товариство: ідеї, постаті, діяльність / А. Атаманенко. – Острог, 2010. – 670 с.
5. Брайчевський М. Хозарія і Русь / М. Брайчевський // Брайчевський М. Вибране. – К., 2009. – Т. II. – С. 11–319.
6. Винар Л. Михайло Брайчевський: співпраця з УІТ і УВАН / Л. Винар // Український історик. – Нью-Йорк; К.; Львів; Острог; Торонто; Париж, 2009. – Рік XLVI. – Т. 1-4. – С. 103–123.
7. Винар Л. Михайлові Брайчевському – 75 / Л. Винар // Брайчевський М. Вибрані твори. – Нью-Йорк; К., 1999. – С. 7–14.
8. Івакін Г. Слово про історика / Г. Івакін // Брайчевський М. Вибрані твори. – Нью-Йорк; К., 1999. – С. 14–27.
9. Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського НАН України, ф. 320: Брайчевський Михайло Юліанович, оп. 1, спр. 917: Відкритий лист до керівників Народного руху України за перебудову (В. Чорновола, І. Драча). – 7 арк.
10. Ісаєвич Я. Михайло Брайчевський і його концепція історії України / Я. Ісаєвич // Український історик. – Нью-Йорк; Торонто; К.; Львів; Мюнхен, 1994. – Рік XXXI. – Т. 1-4. – С. 189–200.
11. Кухарчук Ю. Просвітник українського народу / Ю. Кухарчук // М. Брайчевський. Твори. – К., 2004. – Т. 1. – С. 5–36.
12. Мельник І. Книжок не може бути багато / І. Мельник // Лаврський альманах. – 2002. – Спец. вип. 3. – С. 58–62.
13. Яремчук В. Про феноменальність історичних поглядів Михайла Брайчевського / В. Яремчук // Гілея: науковий вісник: [збірник наукових праць]. – К., 2011. – Вип. 51. – С. 95–103.